

ԱԶԳԱՄԻՋՅԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍՈՒՄ

*Մամվել Մանուկյան**

*Բանալի բառեր*¹՝ ազգամիջյան հարաբերություններ, միջէթնիկ ընկալումներ, կրիտիկական ենթակառուցվածքներ, Բոզարդուսի դասական սանդղակ, սոցիալական տարածություններ:

Խնդիրը

Բոլոր պետություններում, բացի պետականակերտ էթնոսից (ազգից), որպես կանոն, կան նաև էթնիկ փոքրամասնություններ: Երբեմն դրանց կամ դրանցից մեկի թվաքանակը համադրելի է լինում պետականակերտ էթնոսի թվաքանակի հետ: Իսկ էթնիկ հարաբերությունները, որպես կանոն, ունեն բացահայտ և անբացահայտ, մեծ և փոքր խնդիրներ, որոնք, համապատասխան սպոնտան կամ դիտավորությամբ առաջացած պայմանների դեպքում, վերածվում են տվյալ պետության համար սպառնալիքի, իսկ երբեմն դառնում են կործանարար:

Ոչ պակաս կարևոր են միջէթնիկ ընկալումները հարևան պետությունների էթնոսների միջև: Դրանց կոնֆիգուրացիաներն ունակ են, մի կողմից, նպաստելու միջպետական և միջհասարակական հարաբերությունների զարգացմանը, մյուս կողմից, սակայն, կարող են առաջացնել սպառնալիքներ:

Տվյալ երկրում էթնիկ ընկալումներն իրենց նկատմամբ կարևորում են նաև գերտերությունները: Իրենց նկատմամբ դիրքորոշումների բարելավումը, իսկ մրցակիցների նկատմամբ՝ վատթարացումը հանդիսանում են այդ մրցակցության, իսկ այսօր արդեն՝ հիբրիդային պատերազմների կարևոր բաղադրիչներից մեկը:

Ներկայում ազգային անվտանգության հարցերը դիտարկում են տարբեր հայեցակարգերի, այդ թվում նաև *կրիտիկական ենթակառուցվածքների*

* «Նորավանք» ԳԿՀ Քաղաքական հետազոտությունների կենտրոնի ավագ փորձագետ, սոց.գ.թ.:

հայեցակարգի շրջանակում [1, 2, 3]: Ներկայացվող հոդվածում Անդրկովկասի երկրների (հասարակությունների) պետականակերտ և էթնիկ փոքրամասնությունների կողմից տարբեր էթնոսների նկատմամբ սոցիալական տարածությունների ընկալումների պրոֆիլները դիտվել են որպես տվյալ պետության և Անդրկովկասի՝ որպես ամբողջության համար կրիտիկական ենթակառուցվածքներ:

Ներկայացված է Անդրկովկասի երեք երկրներում՝ Հայաստանում, Ադրբեջանում և Վրաստանում պետականակերտ և այլ էթնոսների ու էթնիկ հանրույթների կողմից ընկալվող սոցիալական տարածությունների ուսումնասիրությունը մի շարք էթնոսների և էթնիկ հանրույթների նկատմամբ, այդ թվում՝ 1. հայերի, 2. ադրբեջանցիների, 3. վրացիների, 4. ռուսների, 5. թուրքերի, 6. քրդերի/եզդիների, 7. հրեաների, 8. իրանցիների, 9. ամերիկացիների և 10. եվրոպացիների¹: Վեր են հանվել դրանց փոփոխության դինամիկան և սոցիալական տարածություններով պայմանավորված պոտենցիալ խնդիրները:

Հետազոտական տվյալները

Հետազոտությունում կիրառվել են Հետազոտական ռեսուրսների կովկասյան կենտրոնների (ՀՌԿԿ) «Կովկասյան բարոմետր» 2007 և 2013թթ. տվյալների շտեմարանները [4]: Դրանցից 2013թ. հետազոտությունը վերջինն էր, որն իրականացվել էր Անդրկովկասի երեք ճանաչված հանրապետություններում. 2014-ից Ադրբեջանում այդ հետազոտությունը չի իրականացվել:

«Կովկասյան բարոմետր» հետազոտությունների միացյալ շտեմարանները կազմավորված են երեք հանրապետությունների համապետական մասշտաբով՝ ըստ տարածաշրջանների, բնակավայրի տիպի, սեռի և տարիքի ներկայացուցչական ընտրանքներից: 2013թ. շտեմարանում Հայաստանում ընտրանքի ծավալն էր 1832 հարցված, Ադրբեջանում՝ 1988, Վրաստանում՝ 2133, իսկ 2007թ. շտեմարանում հանրապետական ընտրանքների ծավալներն են. Հայաստանում՝ 2457, Վրաստանում՝ 3306, Ադրբեջանում՝ 2148:

¹ Տրված են «Կովկասյան բարոմետրի» ձևակերպումները: Ակնհայտ է, որ հետազոտությունում «էթնոս» տերմինը պայմանական է, քանի որ «իրանցիները» սուպերէթնոս են, քրդերն ու եզդիները՝ իրենք իրենց ընկալում են որպես միմյանցից լիովին տարբեր էթնոսներ: Սակայն սոցիոլոգիական կիրառական հետազոտությունների տեսակետից «Կովկասյան բարոմետրի» ձևակերպումներն աղեկվատ են, քանի որ հետազոտվող հասարակությունների «միջինացված» անդամի համար հետազոտությունում կիրառված ձևակերպումներն են ընկալելի և հասկանալի, այլ ոչ թե հանրույթների այն անունները, որոնք ճշգրիտ համապատասխանում են «էթնոս» տերմինի գիտական սահմանմանը:

Սոցիալական տարածություն

Սոցիալական տարածությունը տվյալ սոցիալական խմբի կողմից մեկ այլ սոցիալական խմբի նկատմամբ ընկալվող հեռավորությունն է (հետագա շարադրանքում կկիրառվի պարզապես «ընկալում»)։ Սոցիալական տարածությունների չափման նպատակով, համարյա 100 տարի առաջ ամերիկացի գիտնական Բոգարդուսը մշակել է սանդղակ, որը հեղինակի անունով կոչվում է *սոցիալական տարածությունների ընկալման չափման Բոգարդուսի սանդղակ* [5]։ Սանդղակը ստացվել է շատ արդյունավետ և կիրառվում է սոցիալական գիտություններում մինչև օրս։ Այն հիմնված է տվյալ խմբի կողմից՝ գնահատվող խմբի հետ ընդունելի սոցիալական շփումների հաշվառման վրա։

«Կովկասյան բարոմետր» 2013 և 2017թթ. շտեմարաններում առկա է Բոգարդուսի դասական սանդղակի կառուցման համար կիրառվող յոթ հարցերից երկուսը։ Դրանք են. «Այժմ ես կթվարկեմ որոշ ազգություններ։ Ասացեք, խնդրեմ, հավանություն տալի՞ս եք, երբ Ձեր ազգակիցները բիզնես են անում [էթնոսի անուն] հետ», և՝ «Հավանություն տալի՞ս եք, երբ Ձեր ազգի կանայք ամուսնանում են [էթնոսի անուն] հետ»։

Կազմավորվել է սոցիալական տարածությունների ընկալման նորմավորված սանդղակ, որի արժեքները փոխվում են 0-ից 1 միջակայքում, որտեղ 0 արժեքը նշանակում է ամենափոքր սոցիալական տարածությունը (այսինքն՝ հարցվողի համար ընդունելի են և՛ բիզնեսը, և՛ ամուսնությունը տվյալ խմբի անդամի հետ), իսկ 1 արժեքը՝ ամենամեծ սոցիալական տարածությունը (ընդունելի չեն ո՛չ բիզնեսը, ո՛չ էլ ամուսնությունը տվյալ խմբի ներկայացուցչի հետ)։

Սոցիալական տարածությունների մեկնաբանման համար սոցիալական տարածությունների սանդղակը պայմանականորեն բաժանվել է հինգ տիրույթի.

- Շատ փոքր սոցիալական տարածությունների տիրույթ (0.0; 0.2), սոցիալական տարածություններն արտապատկերող Ադյուսակ 2-ում և Ադյուսակ 3-ի վերևի աջ ու ձախ ենթաադյուսակներում այդ տիրույթի տվյալներ պարունակող վանդակները տրված են կանաչ գույնով։
- Փոքր սոցիալական տարածությունների տիրույթ (0.2; 0.4), ադյուսակում՝ բաց կանաչ գույն։
- Միջին սոցիալական տարածությունների տիրույթ (0.4; 0.6), ադյուսակում՝ դեղին գույն։
- Մեծ սոցիալական տարածությունների տիրույթ (0.6; 0.8), ադյուսակում՝ դեղնա-շագանակագույն։

- Շատ մեծ սոցիալական տարածությունների տիրույթ (0.8; 1.0), աղյուսակում՝ կարմիր:

Շարադրանքում կկիրառվեն՝ [շատ մոտ / մոտ / միջին / հեռու / շատ հեռու] տիրույթ բառակապակցությունները:

Անդրկովկասյան պետությունների էթնիկ կազմը

Աղյուսակ 1-ում տրված է Հայաստանի, Ադրբեջանի և Վրաստանի ազգային կազմն ըստ 2013թ. հետազոտության արդյունքների: Հարկ է նշել, որ տվյալներն ընտրանքային են և դրանք տարբեր պատճառներով կարող են չհամընկնել պաշտոնական տվյալների կամ փաստացի իրավիճակի հետ:

Աղյուսակ 1

Էթնոս	Հայաստան	Ադրբեջան	Վրաստան
Հայ	98.82%	0.05%	7.40%
Ադրբեջանցի	0.06%	94.45%	6.40%
Վրացի	0.00%	0.02%	84.70%
Այլ կովկասյան էթնոս	0.19%	3.70%	0.42%
Ռուս	0.38%	0.12%	0.35%
Եզդի կամ քուրդ	0.44%	0.13%	0.23%
Այլ էթնոս	0.09%	1.52%	0.50%
Ընդամենը	100.00%	100.00%	100.00%

Տվյալներից երևում է, որ վիճակագրորեն հավաստի տվյալներ կարելի է ստանալ Հայաստանում՝ հայերի, Ադրբեջանում՝ ադրբեջանցիների և Վրաստանում՝ վրացիների վերաբերյալ: Միննույն ժամանակ, հնարավոր է *կողմնորոշիչ* տեղեկություններ ստանալ Հայաստանում և Ադրբեջանում այլ էթնոսների միավորված խմբերի վերաբերյալ: Այսպիսով, ներկայացվող հետազոտությունում դիտարկված են վերը նշված էթնոսների նկատմամբ ընկալվող սոցիալական տարածությունները հետևյալ էթնիկ հանրույթներում. 1. Հայաստանի հայեր, 2. Ադրբեջանի ադրբեջանցիներ, 3. Ադրբեջանի էթնիկ փոքրամասնություններն՝ ընդհանրացված, 4. Վրաստանի վրացիներ, 5. Վրաստանի հայեր, 6. Վրաստանի ադրբեջանցիներ, 7. Վրաստանի մնացած էթնիկ փոքրամասնություններն՝ ընդհանրացված:

**Սոցիալական տարածությունների ընկալումներն
անդրկովկասյան էթնիկ հանրույթներում**

Հայաստանի, Ադրբեջանի և Վրաստանի գնահատվող յոթ էթնիկ հանրույթներում ընկալվող սոցիալական տարածությունները դիտարկվող 10 էթնոսների նկատմամբ տրված են Աղյուսակ 2-ում և Գծապատկեր 1-ում: Աղյուսակում տրված են նաև Վրաստանում՝ աբխազների, օսերի, Վրաստանի հայերի և Վրաստանի ադրբեջանցիների, ինչպես նաև Հայաստանում՝ մոլդկանների նկատմամբ ընկալվող տարածությունները: Գծապատկերի տվյալներով կարելի է իրականացնել 2500-ից ավելի գույգ համեմատություններ: Այդ պատճառով կդիտարկենք ներկայացված տվյալների այն առանձնահատկությունները, որոնք էական են իրավիճակի ընդհանուր աղեկվատ ընկալման, ինչպես նաև առկա ու պոտենցիալ միջէթնիկ խնդիրների տեսակետից: Չի բացառվում, որ ուշադիր ընթերցողը գտնի ոչ պակաս կարևոր կամ հետաքրքիր պատկերներ, որոնք հողվածում դիտարկված չեն:

Հայեր. Հայաստանի հայերի ընկալումներում ամենամոտ էթնոսն են ռուսները (գտնվում են մոտ տարածությունների տիրույթում), իսկ ամենահեռուն՝ ադրբեջանցիներն ու թուրքերը (շատ մեծ տարածությունների տիրույթ): Ռուսներից հետո ամենամոտն են եվրոպացիներն ու ամերիկա-

Աղյուսակ 2

*Միջէթնիկ սոցիալական տարածությունների ընկալումները
Հայաստանում, Ադրբեջանում և Վրաստանում*

Սոցիալական տարածություններ	ՀՀ		ԱՀ		ՎՀ			
	Հայեր	Այլ	Ադր.	Այլ	Վրաց.	Հայ	Ադր.	Այլ
Հայեր	0.045	0.262	0.997	0.961	0.485	0.048	0.856	0.318
Վրացիներ	0.517	0.548	0.586	0.515	0.020	0.229	0.379	0.057
Ադրբեջանցիներ	0.872	0.786	0.010	0.034	0.515	0.648	0.038	0.364
Ռուսներ	0.324	0.357	0.557	0.471	0.380	0.342	0.527	0.284
Եվրոպացիներ	0.431	0.429	0.556	0.515	0.373	0.426	0.648	0.250
Ամերիկացիներ	0.446	0.452	0.592	0.539	0.394	0.406	0.659	0.307
Հրեաներ	0.654	0.595	0.681	0.578	0.496	0.577	0.795	0.386
Իրանցիներ	0.690	0.643	0.558	0.476	0.561	0.623	0.549	0.443
Քրդեր, եզդիներ	0.659	0.405	0.737	0.650	0.572	0.619	0.807	0.420
Թուրքեր	0.824	0.738	0.302	0.228	0.531	0.639	0.318	0.432
Աբխազներ	-	-	-	-	0.446	0.558	0.708	0.364
Օսեր	-	-	-	-	0.447	0.577	0.735	0.341
Վրաստանի հայեր	-	-	-	-	0.438	0.077	0.780	0.273
Վրաստանի ադրբեջանցիներ	-	-	-	-	0.471	0.584	0.027	0.364
Մոլդկաններ	0.628	0.571	-	-	-	-	-	-

Հայաստանի և Վրաստանի հայերի ընկալումների պրոֆիլները միմյանց նման են, սակայն Վրաստանի հայերի կողմից ոչ քրիստոնյա էթնոսների նկատմամբ ընկալումներն ավելի մեղմ են: Մյուս առանձնահատկությունն այն է, որ նրանց համար վրացիներին ամենամոտ էթնոսն են՝ նրանք ընկալվում են մոտ տարածությունների տիրույթում, ընդ որում՝ ավելի մոտ, քան ռուսները:

Ադրբեջանցիներ. Ադրբեջանի ադրբեջանցիների ամենամոտ էթնոսը թուրքերն են (գտնվում են մոտ տարածությունների տիրույթում), իսկ ամենահեռուն՝ հայերը (գտնվում են սանդղակի համարյա վերին սահմանին): Միջին տիրույթի վերին հատվածում են ընկալվում և շատ մոտ են միմյանց ռուսները, եվրոպացիները, ամերիկացիները, իրանցիները և վրացիները: Մեծ տարածություններում են ընկալվում քրդերն ու հրեաները: Ընդ որում, քրդերը՝ հայերից հեռու, ընկալվում են որպես ամենահեռու էթնոս:

Վրաստանի ադրբեջանցիների ընկալումների պրոֆիլը նման է Ադրբեջանի ադրբեջանցիների պրոֆիլին: Սակայն Վրաստանի ադրբեջանցիների ընկալումներում թուրքերից հեռու ամենամոտը վրացիներն են (գտնվում են մոտ տարածությունների տիրույթում): Մյուս կողմից, նրանք հայերի նկատմամբ մի փոքր ավելի մեղմ են, իսկ քրդերի ու հրեաների նկատմամբ ավելի խիստ:

Վրաստանի ադրբեջանցիների ընկալումներում, Ադրբեջանի ադրբեջանցիների համեմատ, ավելի հեռու են նաև եվրոպացիներն ու ամերիկացիները (գտնվում են մեծ տարածությունների տիրույթում):

Հարկ է նշել, որ, նրանց համար հայերն ու քրդերն ընկալվում են համարյա նույնքան հեռու, որքան Հայաստանի հայերի համար՝ թուրքերը:

Վրացիների ընկալումներում չկան մեծ և շատ մեծ տարածությունների տիրույթում գտնվող էթնոսներ: Մոտ տարածությունների տիրույթի վերին հատվածում կոմպակտ դիրքավորված են եվրոպացիները, ռուսները և ամերիկացիները, իսկ միջին տարածությունների տիրույթում, ըստ տարածության աճման, միմյանց հաջորդում են հայերը, հրեաները, ադրբեջանցիները, թուրքերը, իրանցիները և քրդերը:

Ինքնատարում անվանենք այն իրավիճակը, երբ տվյալ էթնոսի կողմից սոցիալական տարածության ընկալումն իր իսկ նկատմամբ մեծ է Օ-ից: Դա նշանակում է, որ տվյալ էթնոսի կազմում կան անձինք, ովքեր չեն ցանկանում, օրինակ, բիզնես հարաբերություններ ունենալ իրենց իսկ էթնոսի ներկայացուցչի հետ, կամ՝ չեն ցանկանում, որպեսզի իրենց մոտ անձն ամուսնանա իր իսկ էթնոսի ներկայացուցչի հետ: Որքան ավելի մեծ է այդ տարածությունը, այնքան ավելի բարձր է ինքնատարման աստիճանը:

Աղյուսակ 2-ի տվյալները ցույց են տալիս, որ Հայաստանի հայերի շրջանում ինքնաօտարման աստիճանը, Ադրբեջանի ադրբեջանցիների և Վրաստանի վրացիների համեմատ, ամենաբարձրն է: Այս փաստը հաղորդակցում է Հայաստանում՝ Վրաստանի և Ադրբեջանի նկատմամբ, արտագաղթի ավելի բարձր դիրքորոշումների հետ:

Սոցիալական տարածությունները ռուսների, եվրոպացիների և ամերիկացիների նկատմամբ

Անդրկովկասի երեք երկրները գտնվում են ռուսական և արևմտյան քաղաքակրթական տարածքների ազդեցության գոտիներում, այդ պատճառով սոցիալական տարածությունների պատկերները ռուսների և արևմտյան էթնիկ հանրությունների՝ ամերիկացիների և եվրոպացիների նկատմամբ կարևոր են մրցակցող տարածաշրջանների ռազմավարությունների հաջողության տեսակետից:

Բոլոր երկրների բոլոր էթնիկ հանրություններում ռուսների նկատմամբ տարածություններն ավելի փոքր են, քան «արևմտյան» էթնիկ հանրությունների նկատմամբ (Գծապատկեր 2, Բ): Ռուսներին ամենից մոտ են ընկալում Հայաստանի (0.324) և Վրաստանի հայերը (0.342): Նրանց նկատմամբ տարածությունները գտնվում են փոքր տարածությունների տիրույթում: Վրաստանի վրացիների շրջանում ռուսների նկատմամբ տարածությունները (0.380) գտնվում են փոքր և միջին տարածությունների սահմանին, իսկ Ադրբեջանի ադրբեջանցիների համար՝ համարյա միջին և բարձր տարածությունների սահմանին (0.557):

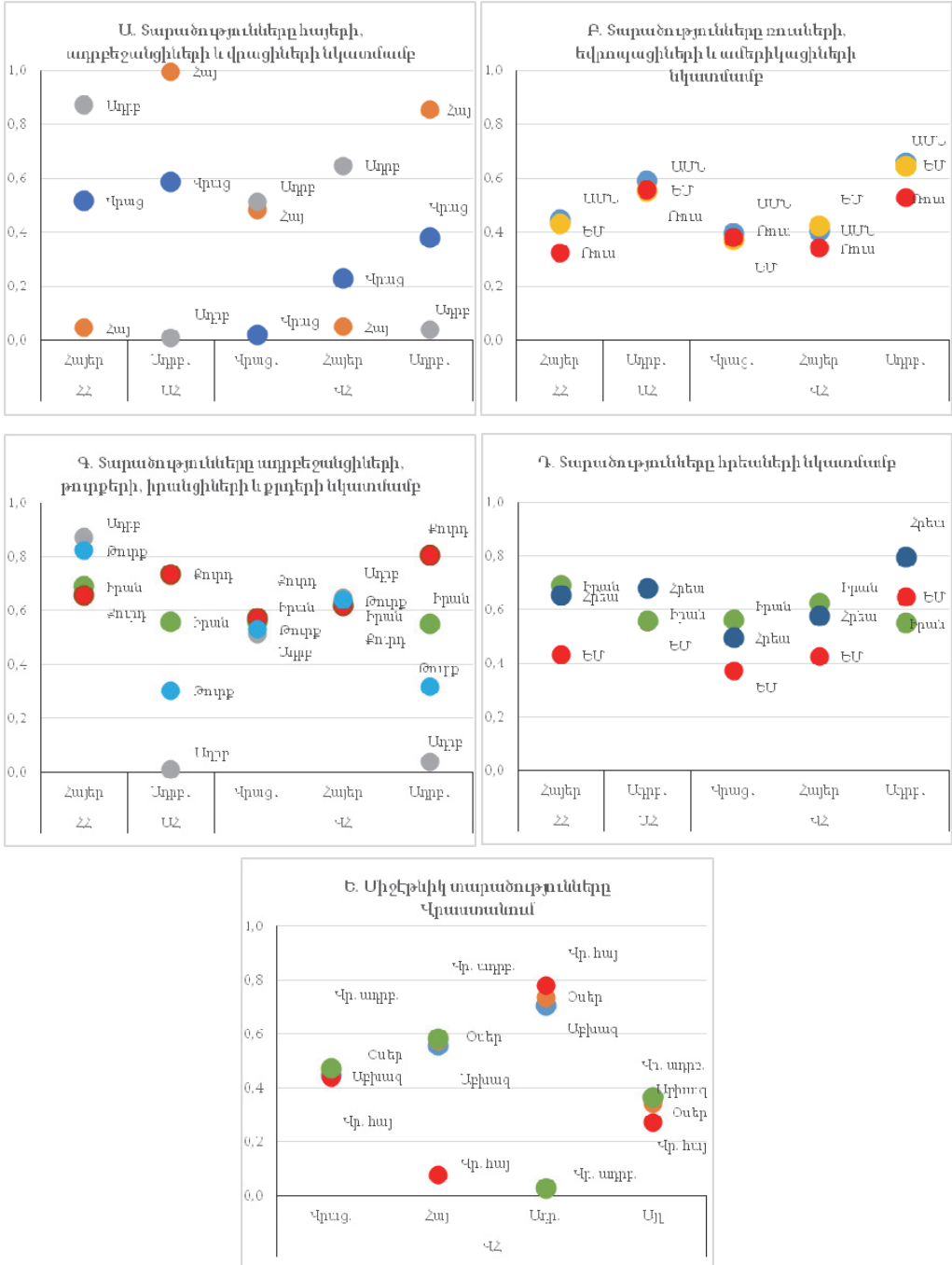
Ամերիկացիներն ու եվրոպացիները Անդրկովկասի էթնոսների ընկալումներում նույնանում են և ավելի հեռու են, քան ռուսները, բացառությամբ Վրաստանի վրացիների, որոնց դեպքում ռուսները, ամերիկացիները և եվրոպացիները գտնվում են գործնականում նույն հեռավորության վրա:

Կրիտիկական մակարդակին մոտ են եվրոպացիների (0.648) ու ամերիկացիների (0.659) ընկալումները Վրաստանի ադրբեջանցիների շրջանում՝ դրանք գտնվում են մեծ տարածությունների տիրույթում:

Տարածություններն իսլամական էթնոսների նկատմամբ

Բացի հայ-ադրբեջանական փաստացի լրջագույն խնդրից, պոտենցիալ խնդիրների հավանականությունն ամենաբարձրն է Ադրբեջանի և Վրաստանի ադրբեջանցիների և քրդերի միջև:

Գծապատկեր 2

Հայաստանի հայերը մեծ տարածության վրա են ընկալում իրանցիներին և քրդերին: Իրանցիների նկատմամբ մեծ տարածությունը խնդրահա-

րույց է, քանի որ Իրան-Հայաստան հարաբերություններն ունեն կարևոր ռազմավարական նշանակություն: Առանց վիզաների փոխայցելությունների պայմաններում ենթադրվում է իրանցիների հետ շփումների ինտենսիվացում, այդ թվում նաև փոքր բիզնեսի ոլորտում: Իսկ իրանցիների հետ համատեղ բիզնեսն ընդունելի է Հայաստանի հայերի 51.8%-ի համար:

Հարկ է նշել, որ թուրքերն ադրբեջանցիների ընկալումներում նույնքան հեռու են, որքան ռուսները՝ հայերի ընկալումներում: Հետևաբար, թուրքերն ադրբեջանցիների համար «այլ էթնոս են», և դրանց նույնացումը չունի բավարար հիմք:

Տարածությունները հրեաների նկատմամբ

Գծապատկեր 2-Դ-ում տրված են տարածությունների ընկալումները հրեաների նկատմամբ: Որպես կոնտեքստ ընտրված են ընկալումներն իրանցիների և եվրոպացիների նկատմամբ: Անդրկովկասում հրեաներն ընկալվում են մոտավորապես իրանցիների հեռավորության վրա, սակայն մի փոքր ավելի մոտ:

Հայաստանի հայերի (0.654) և Ադրբեջանի ադրբեջանցիների (0.681) ընկալումներում հրեաները մեծ տարածությունների տիրույթում են, իսկ վրացիների դեպքում՝ (0.496) միջին տարածությունների տիրույթում:

Պոտենցիալ պրոբլեմներ համեմատաբար ավելի մեծ հավանականությամբ առկա են Վրաստանի ադրբեջանցիների շրջանում՝ նրանք հրեաներին ընկալում են մեծ և շատ մեծ տարածությունների տիրույթների սահմանի վրա (0.795):

Սոցիալական տարածությունների դինամիկան Անդրկովկասի էթնիկ հանրույթներում

Աղյուսակ 3-ում տրված է Անդրկովկասում միջէթնիկ հարաբերությունների դինամիկայի պատկերը: Աղյուսակի վերևի ձախ ենթաաղյուսակում տրված են Հայաստանի հայերի, Ադրբեջանի ադրբեջանցիների, Վրաստանի վրացիների, հայերի և ադրբեջանցիների կողմից ընկալվող սոցիալական տարածությունները՝ աղյուսակի տողերում նշված էթնոսների նկատմամբ՝ 2007թ., վերևի աջ աղյուսակում՝ 2013թ., իսկ ներքևի ձախ աղյուսակում՝ 2013թ., 2007թ. համեմատ, փոփոխությունը: Տարածությունների փոփոխության աղյուսակի վանդակները գունավորված են հետևյալ կանոնով՝ կանաչ գույնը նշանակում է, որ փոփոխությունը «աննշան» է՝ չի գերազանցում 0.05-ը (կամ 5%-ային կետը), բաց դեղին՝ փոփոխությունը «փոքր» է՝ գտնվում է 0.05-0.10 միջակայքում, մուգ դեղին՝ փոփոխությունը «միջին» է՝ գտնվում է 0.10-0.15

միջակայքում, կարմիր՝ փոփոխությունը «մեծ» է՝ գերազանցում է 0.15-ը կամ 15%-ային կետը:

Աղյուսակ 3

	2007					2013				
	ՀՀ հայ	ԱՀ արքթ.	ՎՀ վրացի	ՎՀ հայ	ՎՀ արքթ.	ՀՀ հայ	ԱՀ արքթ.	ՎՀ վրացի	ՎՀ հայ	ՎՀ արքթ.
Հայ	0.026	0.992	0.477	0.057	0.825	0.045	0.997	0.485	0.048	0.856
Ռուս	0.249	0.463	0.258	0.233	0.477	0.324	0.557	0.380	0.342	0.527
Ամեյնի.	0.342	0.530	0.354	0.348	0.615	0.446	0.592	0.394	0.406	0.659
Վրացի	0.528	0.518	0.013	0.127	0.233	0.517	0.586	0.020	0.229	0.379
Հրեա	0.539	0.597	0.450	0.489	0.781	0.654	0.681	0.496	0.577	0.795
Բրտանգլ	0.640	0.445	0.545	0.525	0.474	0.690	0.558	0.561	0.623	0.549
Թուրք	0.763	0.206	0.531	0.550	0.243	0.824	0.302	0.531	0.639	0.318
Արքթե	0.804	0.011	0.496	0.487	0.069	0.872	0.010	0.515	0.648	0.638
Աբխազ	-	-	0.357	0.454	0.530	-	-	0.446	0.558	0.708
Օտ	-	-	0.359	0.472	0.539	-	-	0.447	0.577	0.735
Փոփոխությունը՝ "2013" - "2007"										
Հայ	0.019	0.005	0.008	-0.009	0.031					
Ռուս	0.075	0.094	0.122	0.109	0.050					
Ամեյնի.	0.104	0.062	0.040	0.058	0.044					
Վրացի	-0.011	0.068	0.007	0.102	0.146					
Հրեա	0.115	0.084	0.046	0.088	0.014					
Բրտանգլ	0.041	0.113	0.016	0.098	0.075					
Թուրք	0.061	0.096	0.000	0.089	0.075					
Արքթե	0.068	-0.001	0.019	0.161	-0.031					
Աբխազ			0.089	0.104	0.178					
Օտ			0.088	0.105	0.196					

Աղյուսակ 3-ի ենթքնի ենթաաղյուսակից երևում է, որ.

- Անդրկովկասում 2007-2013թթ. միջերթինի տարածությունների ընկալումներն աճել են (բացառությամբ երեք չնչին նվազումների):
- Ամենափոքր փոփոխությունները տեղի են ունեցել Ադրբեջանում: Այստեղ ամենամեծ աճը տեղի է ունեցել իրանցիների նկատմամբ՝ սոցիալական տարածության ընկալումն աճել է 11.3%-ով, թուրքերի նկատմամբ՝ 9.6%-ով, ռուսների նկատմամբ՝ 9.4%-ով, հրեաների նկատմամբ՝ 8.4%-ով:
- Հայաստանի հայերի շրջանում ամենամեծ աճը գրանցվել է հրեաների (11.5%) և ամերիկացիների (10.4%) նկատմամբ: Աճել են նաև տարածությունները ռուսների (7.5%), ադրբեջանցիների (6.8%) և թուրքերի (6.1%) նկատմամբ:
- Վրաստանում՝ վրացիների շրջանում «միջին» աճ է տեղի ունեցել ռուսների նկատմամբ (12.2%) և «փոքր» աճ արխազների (8.9%) և օսերի (8.8%) նկատմամբ:

- Վրաստանում էական փոփոխություններ են տեղի ունեցել հայերի շրջանում՝ մեծ աճ է գրանցվել աղբբեջանցիների նկատմամբ՝ 16.1%, «միջին» աճ՝ ռուսների, վրացիների, աբխազների և օսերի նկատմամբ (10.2-10.9%):
- Վրաստանի աղբբեջանցիների շրջանում «մեծ» աճ է գրանցվել օսերի (19.6%), աբխազների (17.8%) նկատմամբ և «միջին աճ» վրացիների նկատմամբ (14.6%):

Եզրակացություններ՝ կրիտիկական կետերն Անդրկովկասի միջլեթնիկ հարաբերություններում

- Անդրկովկասի բոլոր երկրներում 2007-2013թթ. ընթացքում միջլեթնիկ տարածությունների ընկալումներն աճել են: Հետևաբար՝ աճել է այդ պետություններում լեթնիկ խնդիրների օգտագործմամբ ներպետական, միջպետական և աշխարհաքաղաքական կողմնորոշումների հետ կապված խնդիրներում կոնֆլիկտների սպոնտան առաջացման կամ հրահրման պոտենցիալը:
- Միջլեթնիկ ընկալումներում սոցիալական տարածությունների աճի հիմնական պատճառներն են. Վրաստանում՝ 2008թ. օգոստոսին վրաց-օսական՝ վրաց-ռուսականի վերաճած պատերազմը, Աղբբեջանում՝ 1988-ից ընթացող տոտալ հակահայկական քարոզչության և սահմանային ռազմական փոքր, բայց բազմաթիվ միջադեպերը, Հայաստանում՝ հակազդեցությունն աղբբեջանական գործողություններին: Այլ կարևոր գործոններն են՝ գլոբալ ինֆորմացիոն դաշտը և արևմուտքի երկրների և միջազգային կառույցների քաղաքականությունն Անդրկովկասի երկրներում հասարակական խմբերի, հատկապես երիտասարդության նկատմամբ:
- Սոցիալական տարածությունների ընկալման աճն Անդրկովկասի երկրներում ունի հետևյալ պատկերը (թվարկումը տրված է ըստ «տարածության աճ» ցուցանիշի նվազման).
 - ◊ Հայաստանում աճել է սոցիալական տարածությունների ընկալումը՝ հրեաների, ամերիկացիների, ռուսների, աղբբեջանցիների և թուրքերի նկատմամբ:
 - ◊ Աղբբեջանում՝ իրանցիների, ռուսների, թուրքերի, հրեաների, վրացիների և ամերիկացիների նկատմամբ:
 - ◊ Վրաստանի վրացիների շրջանում՝ ռուսների, աբխազների և օսերի նկատմամբ, Վրաստանի հայերի շրջանում՝ աղբբեջանցիների, վրացիների, ռուսների, աբխազների և օսերի նկատմամբ: Սակայն ամե-

նանշանակալի աճը տեղի է ունեցել Վրաստանի ադրբեջանցիների շրջանում՝ աբխազների, օսերի ու վրացիների նկատմամբ, ինչպես նաև իրանցիների ու թուրքերի նկատմամբ:

- ◊ *Տուսների* նկատմամբ տարածության ընկալման ամենամեծ աճը տեղի է ունեցել Վրաստանում, *ամերիկացիների* նկատմամբ՝ Հայաստանում, *իրանցիների* նկատմամբ՝ Ադրբեջանում:

Այդ փոփոխությունների արդյունքում ստացվել է հետևյալ պատկերը.

- *Հայ-ադրբեջանական* հարաբերությունները կրիտիկական են ոչ միայն Հայաստան-Ադրբեջան հարաբերություններում, այլև Վրաստանի ներքին հարցերում: Հայերի և ադրբեջանցիների համատեղ բնակեցումը եղել և մնում է գործնականում անհնար, ինչը պարտադիր է հաշվի առնել դարաբաղյան հակամարտության, ինչպես և Վրաստանում ներքին միջլեռնիկ հավասարակշռության պահպանման հարցերում: Այդ համատեղումը հավասարազոր է նոր ազգամիջյան պատերազմի վերսկսմանը: Վրաստանում հայ-ադրբեջանական կոնֆլիկտային պոտենցիալն ավելի բարձր է Վրաստանի ադրբեջանցիների շրջանում:
- *Վրաստանում* միջլեռնիկ կոնֆլիկտների պոտենցիալն առավելապես էթնիկ փոքրամասնությունների՝ ադրբեջանցիների, հայերի, քրդերի և հրեաների հարաբերությունների տիրույթում է: Ընդ որում, էթնիկ կոնֆլիկտների պոտենցիալի հիմնական կրողն ադրբեջանցիներն են:
- *Վրաստանում ռուսներին, ամերիկացիներին, եվրոպացիներին, օսերին և աբխազներին* ընկալում են գործնականում միևնույն միջին տարածության վրա, հետևաբար, առկա է հասարակական նշանակալի պոտենցիալ՝ նորմալացնելու համար ինչպես վրաց-ռուսական, այնպես էլ վրաց-օսական և վրաց-աբխազական միջպետական հարաբերությունները: Այդ խնդրի լուծումն աշխարհաքաղաքական բևեռների ուժերի բալանսի և Վրաստանի քաղաքական իշխանության կամքի դրսևորման ոլորտում է:
- *Վրաստանում* կրիտիկական մակարդակին մոտ են եվրոպացիների ու ամերիկացիների ընկալումներն *ադրբեջանցիների* շրջանում: ԵՄ-ի հետ Վրաստանի ասոցացման խորացումն ունակ է բարդություններ առաջացնել Վրաստանի ադրբեջանաբնակ շրջաններում:
- Անդրկովկասյան երկրներում կրիտիկական մակարդակին մոտ են *քրդերի* նկատմամբ ընկալումները, իսկ *Ադրբեջանի ադրբեջանցիների* շրջանում այն արդեն կրիտիկական է: Դրա հետևանքով քրդական հարցի արդի սրումը Միջին Արևելքում ունակ է մակաձվելու Անդրկովկաս:

- *Հայաստանում իրանցիների* ընկալումները մեծ տարածության վրա են, ինչը չի համապատասխանում Հայաստանի և Իրանի ռազմավարական հարաբերությունների մակարդակին: Անհրաժեշտ է մշակել և իրականացնել այդ պոտենցիալ սպառնալիքը չեզոքացնելու մոտեցում և ռազմավարություն:
- Հրեաների հետ հարաբերությունները կարող են պրոբլեմատիկ դառնալ և՛ Հայաստանում, և՛ Ադրբեջանում և՛, հատկապես, *Վրաստանի ադրբեջանցիների* շրջանում:
- *Թուրքերը* ադրբեջանցիների համար «այլ էթնոս» են: Հետևաբար, Ադրբեջանի նկատմամբ քաղաքականության մշակման հարցում անհրաժեշտ է հաշվի առնել այդ փաստը:

Հոկտեմբեր, 2017թ.

Աղբյուրներ և գրականություն

1. *John Moteff and Paul Parfomak*, Critical Infrastructure and Key Assets: Definition and Identification. CRS Report for Congress. October 1, 2004. Resources, Science, and Industry Division.
2. *Гриняев Сергей*, О взгляде на проблему безопасности критической инфраструктуры в государстве Израиль. Центр стратегических оценок и прогнозов, <http://csef.ru/ru/politica-i-geopolitica/265/o-vzglyade-na-problemu-bezopasnosti-kriticheskoy-infrastruktury-v-gosudarstve-izrail-3229>, վերջին այցը՝ 26 սեպտեմբերի, 2017թ.:
3. *John Moteff, Claudia Copeland, and John Fischer*, Critical Infrastructures: What Makes an Infrastructure Critical? Report for Congress. Updated January 29, 2003. Resources, Science, and Industry Division.
4. <http://www.crrc.am/caucasusbarometer/documentation?lang=hy>
5. *Bogardus, Emory S.*, Social Distance in the City. Proceedings and Publications of the American Sociological Society. 20, 1926, 40–46.

ԱԶԳԱՄԻՋՅԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍՈՒՄ

Մամվել Մանուկյան

Ամփոփագիր

Ներկայում ազգային անվտանգության հարցերը դիտարկում են տարբեր հայեցակարգերի, այդ թվում նաև կրիտիկական ենթակառուցվածքների հայեցակարգի շրջանակում: Հոդվածում Անդրկովկասի երկրների պետականակերտ և էթնիկ փոքրամասնությունների կողմից տարբեր էթնոսների նկատ-

մամբ սոցիալական տարածությունների ընկալումների պրոֆիլները դիտվել են որպես տվյալ պետության և Անդրկովկասի՝ որպես ամբողջության համար կրիտիկական ենթակառուցվածքներ: Ներկայացված է Անդրկովկասի երեք երկրներում՝ Հայաստանում, Ադրբեջանում և Վրաստանում պետականակերտ և այլ էթնոսների ու էթնիկ հանրությունների կողմից ընկալվող սոցիալական տարածությունների ուսումնասիրությունը մի շարք էթնոսների և էթնիկ հանրությունների նկատմամբ:

МЕЖНАЦИОНАЛЬНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В ЗАКАВКАЗЬЕ

Самвел Манукян

Резюме

В настоящее время вопросы национальной безопасности рассматриваются в разных аспектах, в том числе в рамках концепции критических инфраструктур. В статье профили восприятия государствообразующими нациями и этническими меньшинствами разных стран Закавказья социальных пространств относительно разных этносов рассматривались в качестве критических инфраструктур для данного государства и Закавказья в целом.

Представлено исследование социальных пространств, воспринимаемых государствообразующими нациями и другими этносами и этническими сообществами в трех странах Закавказья – Армении, Грузии и Азербайджане – относительно ряда этносов и этнических сообществ.

INTERETHNIC RELATIONS IN TRANSCAUCASIA

Samvel Manukyan

Resume

National security matters are presently considered within the framework of various concepts, including that of the critical infrastructure. The article views profiles of social space perceptions of different ethnic groups by the state-formic ethnicities and ethnic minorities as critical infrastructures for a given country and Transcaucasia as a whole. The social space perceptions of state-forming and other ethnicities and ethnic groups in the three Transcaucasian countries are presented with regards to some other ethnicities.